

Сагынбаева Б.

КЫРГЫЗ ДҮЙНӨ ТААНЫМЫНДА «КЫМЫЗ» КОНЦЕПТИ

Сагынбаева Б.

КОНЦЕПТ «КУМЫС» В КЫРГЫЗСКОМ МИРОВОЗЗРЕНИИ

B. Sagynbaeva

THE CONCEPT OF «KUMYS» IN THE KYRGYZ WORLD VIEW

УДК: 494.3-561

Көчмөн элдердин маданиятында дарылык касиети бар кымыз суусундугу улуттук тамак-аштын бир түрү катары кеңири колдонулуп келүүдө. Көчмөндөрдүн каада-салты, көчү, өлүмү жана тойлорунун өтүүсү кымызсыз мүмкүн эмес. Кымызга байланыштуу түшүнүктөрдүн макал-лакаптарда, фразеологизмдерде, фольклордук жана көркөм тексттерде кеңири колдонулуусу көчмөндөрдүн жашоосундагы кымыздын канчалык баа жеткис мааниге ээ экендигин айкындап турат. Бул макалада кымыз суусундугу өзүнчө концепт катары алынып, когнитивдик лингвистиканын лингвомаданий ыкмасы менен талдоого алынат.

Негизги сөздөр: көчмөндөр, кымыз, суусундук, улуттук баалуулук, улуттук мүнөз.

Кочевники знали, что молоко и мясо скота содержат необходимые питательные вещества, полезные для здоровья человека. Среди них следует отметить наиболее популярный национальный напиток – кумыс, обладающий лечебными свойствами. Все традиции, связанные с жизнью кочевника - проведение ритуалов, обычаев, похорон и торжеств, не обходятся без кумыса. Широкое использование концептов, связанных с названием этого напитка в пословицах, поговорках, фразеологизмах, в фольклорных и художественных текстах, подчеркивает неограниченную значимость кумыса. В настоящей статье «Кумыс» рассматривается как концепт в лингво-культурологическом и когнитивном аспектах.

Ключевые слова: кочевники, кумыс, напиток, национальное достояние, национальный менталитет.

Nomads knew that milk and meat contained essential nutrients beneficial to human health. Among them is the most popular national drink – kumys, which has medicinal properties. All the traditions associated with the life of a nomad, i.e. rituals, customs, funerals and celebrations cannot be held without kumys. The widespread use of the concepts associated with this drink in proverbs, sayings, phraseological units, folklore and literary texts, emphasizes the invaluable significance of kumys. The paper studies kumys as a concept from linguo-cultural and cognitive aspects.

Key words: nomads, kumys, drink, national treasure, national mentality.

Көчмөн түрк элдери ар убак салкын, малга жайлуу, өрөөнү кенен, данга бай жерди мекендеп, мал багуунун сырын гана өздөштүрбөй, андан жанга жагымдуу азык заттарды өндүрүүнүн жолдорун, алардан аш болумдуу тамак-аштарды жасоонун, аларды пайдалануунун, сактоонун ыктарын да чебер өздөштүргөн. Бүгүнкү күнгө чейин жеткен улуттук тамак-аш маданиятынын өзүнчө бир ажайып дүйнөсү калыптанган. “...дары болбогон чөп жок, чөп айыктырбаган оору жок” деп, адамга өсүмдүктөгү, топурактагы, суудагы, абадагы зарыл заттар

жана малдын сүтү, эти аркылуу керектүү азык-заттар өтө тургандыгын билишкен [1:2012:123]. Ошолордун ичинен түрк элдеринин көчмөн маданиятында байыртадан бери дарылык касиети бар кымыз суусундугу улуттук тамак-аштын бир түрү катары өзгөчө кеңири колдонулуп келүүдө.

Кымыз – бээ сүтүнөн (кээде уйдун, төөнүн) ачытып, атайын ыкма менен даярдалган суусундук. Мал чарбасы өнүккөн байыркы көчмөн элдерде пайда болгон. Байыркы грек тарыхчысы Геродот скифтердин кымыз ачытканын, аны жамаатташ жашаган көчмөн элдерден үйрөнгөнүн жазып кеткен. 13-кылымда француз окумуштуусу Гильом, венециялык саякатчы Марко Поло, 18-кылымда Ф.И. Страленберг ж.б. кымызды суусундук катары баалашса, Кытай жыл баяндарында, Ибн-Синанын эмгектеринде, кийинчерээк П.С. Паллас, Н.В.Постников, С.С. Зимницкий, А.А. Малинин жана башка орус окумуштууларынын изилдөөлөрүндө кымыздын дарылык касиети тууралуу айтылып келген. Кымыз алтай, башкырт, бурят, казак, калмак, кара калпак, түрк, кыргыз ж.б. түрк элдеринде байыртан эле белгилүү. Кымыз сабада кор же үрп деп аталган ачыткы менен, кийин сабанын түбүндө калган көрөңгө менен ачытылат. Сабадагы көрөңгөгө улам саалган сүт кошулуп, бишкек менен далайга бышылат да аягында саба жылуу жабылат. Кымыздын түрлөрү жана сапаты жасоо ыкмаларынын туура сакталышына, бышылышына, ачытуу мезгилинин узактыгына, сабанын өз убагында ышталып, майланып турушуна ж.б. жараша болот [2:2012:832]. Атүгүл кымыз же ага чейинки мезгилдеги бээнин сүтүнүн белгилүү ооруларды арийне көк жөтөл оорусуна абдан пайдалуу дары азык катары колдонуу керектиги тарыхый даректерден сырткары медицина илим жаатында да айтылып келет. Ага медицина жаатында илимий макаласында кездешкен Торгаутовдун (Өпкөнүн кургак учугу менен ооруган ооруларды дарылоонун базистик ыкмаларын нутриционалдык колдоо үчүн бээнин жана эчкинин сүтүнүн негизинде атайын жаңы тамак аш азыктарын иштеп чыгуу) ойлору төп келет. Анда бээнин сүтүнүн азык катары колдонулушу менен бирге анда медициналык жана биологиялык өзгөчөлүктөрү ээ болуусунан улам аны көк жөтөл оорусуна чалдыккан адамды дарылоодо орду чоң экенин белгилеп кетет. [3:2016:86].

Адил Хикмет Бей өзүнүн “Азияда беш түрк” деген эмгегинде: “Кымыз – бул көчмөндөргө таан-

дык өзгөчө суусундук. Бээнин сүтү саалган соң, териден жасалган чаначтарга куюлуп, бишкек менен тынымсыз бышышат. Эки-үч күн өткөндөн кийин сүт чалап сыяктуу даамдуу суусундукка айланат, ашыкча ачып кетсе, кымыз болот. Кымыздын курамында спирт болгондугу үчүн, жагымдуу түрдө башынды айлантат. Ага карабастан дарылык касиети андан да өтөт. Кургак учук менен ооругандар үчүн мыкты дарылык мүнөзгө ээ жана ооругандар бир канча ай бою тындырбай ичип турса, ден соолугун оңдоп алат. Кымыздын мындай касиетин эл абдан жакшы билет”, – деп белгилеп кеткен [4:1999:195].

Көчмөн элдин сүйүп ичкен суусундугу кымызсыз көчмөндөрдүн каада-салты, көчү, өлүмү жана тойлорунун өтүүсү мүмкүн эмес. Кымызга байланыштуу түшүнүктөрдүн макал-лакаптарда, фразеологизмдерде, фольклордук жана көркөм тексттерде кеңири колдонулуусу көчмөндөрдүн жашоосундагы кымыздын канчалык баа жеткис мааниге ээ экендигин айкындап турат [5:2012:178]. Бул макалада кымыз суусундугу өзүнчө концепт катары алынып, когнитивдик лингвистиканын лингвомаданий ыкмасы менен талдоого алынат. Концепт менталдык түшүнүк болгондуктан тил менен маданияттын байланышы аркылуу изилденет жана изилдөөнүн жыйынтыгында тигил же бул элдин улуттук өзгөчөлүктөрү көрсөтүлөт. Когнитивдик лингвистиканын максаты – изилдөөгө алынган концепти вербалдык форма аркылуу дээрлик толук чагылдырып берүү. Изилдөөбүздү бул багытта жүргүзгөндүгүбүздөн “Кымыз” концептин чагылдырууга катышкан тилдик каражаттардын баарын “сууруп чыгуубуз” керек.

Концепт – бул татаал түзүлүш. Стернин менен Попованын ыкмасына таянсак, аны шарттуу түрдө алкак сыяктуу түзүлүш катары элестете алабыз [6:2007:10-100]. Шарттуу түрдө алынган алкак түзүлүшү төмөндөгүдөй бөлүктөрдөн турат: өзөк алкак, лексикалык-семантикалык алкак, сөз жасоо алкагы, паремиялогиялык алкак ж.б. Биз мына ушундай түзүлүштөр аркылуу “Кымыз” концептин иликтөөгө алып, кыргыз улуттук түшүнүгүн аныктаганга аракет кылабыз.

Өзөк алкак. Өзөк алкакта концептин түбүндө “жаткан” түшүнүктөр жөнүндө маалымат берилет. Ал түшүнүктөрдүн түпкү мааниси, түшүнүктөрдү туюндурууда катышкан сөздөрдүн алгачкы айтылышы, алардын убакыт өткөн сайын өзгөрүүгө учураган формалары сыпатталат.

Кымыз сөзүнүн түшүндүрмөсү жана этимологиясы:

- 1) Бээнин сүтүнөн атайын ыкма менен даярдалган улуттук суусундук [7:2010:872].
- 2) Бээнин сүтүнөн даярдалган суусундук [8:1984:276].
- 3) Бээнин сүтүнөн даярдалган кычкыл суусундук [9:1998:375].

Байыркы түрк тилинде *кымыз* сөзү уңгу, негиз жана татаал түзүлүштө кездешет: *qimiz, qimizlan, qimiz almila* [10:1969:444; 11:1997:55]

Махмуд Кашкаринин сөздүгүндө кымыз сөзү *er kımız pışdı, er kımızlandı, kımız korlandı* сүйлөмдөрүнүн тутумунда колдонулуп, “бышыруу”, “ачытуу”, “кымызга ээ болуу” маанилерин билдирет [12:1986:119, 204, 312].

Э.В.Севортяндын сөздүгүндө кымыз сөзүнүн түрк тилдериндеги колдонулуу варианттары, маанилери, этимологиясы боюнча окумуштуулардын пикирлери берилген:

кырг.: *кымыз*, өзб.: *кимиз*, алт.: *кымыс*, уйг.: *кемиз*, башк.: *кумуз*, чув.: *камас*, хак.: *хымыс*.

Кымыз – бээнин сүтүнөн жасалган (кычкыл) суусундук – бардык түрк тил;

ачытылбаган сүт; көк сүт – аз. диал.;

чабандар июль (жай) айларында ачыткан сүт – түрк. диал.;

ууз менен аралаштырылган бышкан сүт – түрк. диал.;

чала уюган айран – түрк. диал.;

кычкыл (кычкыл алма) – аз. диал.;

кычкыл токой өсүмдүгү (кислица) – баш., тат. диал.;

свербига (чөптүн аталышы) – тат. диал.

Э.В.Севортян өзүнүн түрк тилдеринин этимологиялык сөздүгүндө *кымыз* сөзүнүн келип чыгышына байланыштуу окумуштуулардын төмөндөгүдөй үч түрдүү көз карашын белгилеп көрсөткөн:

1. В.И.Цинциус: “*ак-кумыс-кар* сөзүнүн лексико-семантикалык моделине карай монг.: *киму-р* сөзү, кырг.: “*кымыз*” жана тунг.-маньчж. *киму-наса* сөздөрү “кар” деген түстүк семантикалык маани жагынан жакындашат. Кыргыз тилинде *кымкар* деген сөз бар. Ал “кыламык жааган кар”, же “жер бетин жука каптаган кар” маанисин билдирет”, – деген.

2. Кээ бир окумуштуулар *кымыз* сөзүнүн келип чыгышын *кым-* “тийүү, жылдыруу, кыймылдатуу” маанисиндеги этиш сөздөр менен байланыштырат.

3. Монголчо *кимур*, кыргызча *кымран* “суу кошулган кайнатылган сүт”) сөзү менен байланыштырылып каралат [11:1997:215-216].

Лексикалык-семантикалык алкак. Лексикалык-семантикалык алкакта концепти туюндурууга катышкан лексикалык бирдиктер, аталыштар, жакын маанидеги сөздөр көрсөтүлөт.

Кымыз сөзүнүн түрлөрүнө карай аталыштары: Тилдеги сөздөрдүн көбү башка сөздөр менен айкалышып келип, заттарды, кубулуштарды, абстракттуу түшүнүктөрдү, заттын сандык, сыпаттык, кыймылдык белгилерине карай атайт. Кымыздын сапаттык белгилерине карай, жасалыш ыкмасына, компонентине, ачытуу убактысына, даамына, дарылык касиетине, ырым-жырымына ж.б. түрүнө карай 20дан ашык аталыштары бар: *кызыл кымыз, бал кымыз, байтал бээнин кымызы, төө кымыз, уй кымыз, тоңдурма кымыз, саамал кымыз, тунма кымыз, сөөк кымыз, ууз кымыз, чайкаган кымыз,*

ысытып ичкен кымыз, кыткыл кымыз, ачыган кымыз, куйкум кымыз, кыйгыл кымыз, жаш кымыз, күзгү кымыз, сары кымыз, ышталган кымыз, кымыран кымыз.

Мисалы:

Саамал кымыз: көрөңгөгө сүт жаңы кошулган же ачый элек кымыз;

Сөөк кымыз: кеч күздөгү же кышкы кымыз;

Тунма кымыз // гүл кымыз: бышылбаган кымыздан эртең менен бетинен калкып алынган кымыз;

Чайкаган кымыз: бал, кант кошулган же өтө чайкалган кымыз;

Ууз кымыз же бал кымыз: эрте жазда даярдалган кымыз;

Гүл кымыз // кызыл кымыз: жайдын орто ченинен күздүн баш ченине чейин, шалбаа гүлдөрү гүлдөп бүткөн маалда даярдалган кымыз.

Кымыз сөзүнө жакын маанидеги сөздөр: *уй кымыз, шубат.*

Уй кымыз: Бул көчмөндөрдүн байыртадан келаткан салттуу ичимдиги. Сүтүнө (уй, топоз сүтүнөн) жана жасалышына жараша уй кымыз делет.

Шубат – төөнүн сүтүнөн жасалган суусундук.

Кымыз жасоодо колдонулуучу буюмдардын аталыштары: *чанач, көнөк, көөкөр, саба.*

Чанач – кымыз куюучу идиш. Ал эчкинин, кийиктин туюк сыйрылып алынган терисинен жасалат. Чанач көчүп-конууда, жол жүрүүдө канжыгага байлап алууга өтө ыңгайлуу. Чаначты мезгил-мезгили менен ыштап, майлап турса, андагы азык көпкө сакталат.

Көнөк – шириден тигилген идиш. Ага бээ саалат, кымыз коюлат. Аны убагы менен ыштап турса, көпкө колдонулат.

Көөкөр – шириден ышталып, бычылып тигилген кымыз куюлуучу идиш. Орточо көөкөргө 4-5 литр кымыз батат.

Саба – кымыз ачытылуучу шири идиш. Ал жылкынын, төөнүн, уйдун терисинен жасалат. Жакшы иштелип, жакшы ышталган сабанын сыртынан кымыз кылкылдап көрүнүп турат жана даамдуу болот.

Сөз жасоо алкагы. Бул алкакта концепти чагылдырууга катышкан тилдик бирдиктердин уюшулуу жолдору, түзүлүшү, тутуму көрсөтүлөт.

а) Туунду сөздөр:

кымыздуу < *кымыз* + *-ЛУУ*: сын ат. *кымыздуу уй, кымыздуу айыл* – “кымызы бар”, “кымызы көп” деген маанини билдирет. Мисалы: *Кымыздуу уй – назар, кыздуу уй – базар* (Макал).

кымыздай < *кымыз* + *-Дай*: сын ат. “кымызга окшош” “кымыз сыяктуу” деген сапаттык метафоралык окшоштукту билдирет: *Ысытып ичкен кымыздай ымшытат сени сөздөрүм.*

кымыздык < *кымыз* + *-ЛЫк*: зат. ат. “ачкыл даамы бар тоодо өсүүчү майда жалбырактуу өсүмдүк”. *Кыр-кырга өскөн кымыздык, Кыдырып үзүп жедик биз* (К. Ж.).

б) Сөз айкаштары:

кызыл кымыз, бал кымыз, байтал бээнин

кымызы, төө кымыз, уй кымыз, тоңдурма кымыз, саамал кымыз, тунма кымыз, сөөк кымыз, ууз кымыз, чайкаган кымыз, ысытып ичкен кымыз, кыткыл кымыз, ачыган кымыз, куйкум кымыз, кыйгыл кымыз, жаш кымыз, күзгү кымыз, сары кымыз, ышталган кымыз, кымыран кымыз, уй кымыз.

Паремналогиялык алкак. Лингвомаданий изилдөөдө тил илиминдеги паремиялар маданият белгилеринин экспоненти катары кабыл алынат. Паремияларга маалымат чагылдыруучулук, билим жыйнап, сактоочулук, ойду туюндуруучулук, элдик тажрыйбаны таркатуучулук ж.б. сапаттар мүнөздүү. Ошол себептен изилдөөгө алынган концепти лингвистикалык паремиялогияда кооштуруп изилдөө пайдалуу жана оң натыйжа берет.

Кымызды ичкенге, кызды сураганга бер.

Кызды сураганга бер, кымызды ичкенге бер.

Кымызды ким ичейин дебесин, кызды ким кучайын дебесин.

Кымыздуу уй – назар, кыздуу уй – базар.

Кымыз – кишинин каны, эт – кишинин жаны.

Кымыздын өңү ак болгону менен заты кызыл.

Кымыз бергениң – өмүр бергениң.

Кымыздын масы – түш жарымдык, кыялдын масы – түбөлүк.

Кызы бар уй - кымызы бар сабаа.

Суусаганга кымыз бер, сураганга кошо бер.

Кыздуу үйдө кыякчы, кымыздуу үйдө чоорчу.

Досум дос элек кымыз ичкенде, тааныбай калыптырсын го коон үзгөндө.

Ууртарга кымызы жок, кызынын аты Кымызбу,

Жалам айраны жок, уулунун аты Жууратбек.

Бээлуу үйдө кымыз бар, кыздуу үйдө комуз бар.

Бербеске эртең менен саамал, бербээрге бешимде кымыз.

Бербээрге бешимде – кымыз, бербеске шашкеде – саамал.

Кызыганды кымыз чыгарат.

Кымыз суусундугуна байланыштуу мазмунду чагылдыруучу макал, учкул сөздөр баалуу когнитивдик мазмунга ээ. Булардын жардамы менен “баа”, “сапат”, “даам”, “сулуулук”, “абал”, “барлык”, “ичимдик”, “салт”, “сый”, “тамак-аш”, “сылыктык”, “көңүл ачуу” сыяктуу ж.б. маанилер чагылдырылат, аталат, жалпыланат. Кымыз жөнүндөгү эл кабыл алган, кыска, так, нуска, элестүү жыйынтык берилет.

“Кымыз” концептинин семантикалык-когнитивдик белгилери

“Кымыз” концептине мүнөздүү элдик көз караштарды төмөндөгүдөй семантикалык-когнитивдик белгилерге бөлүп кароого болот: 1) кымыз – дары; 2) кымыз – абал; 3) кымыз – салт; 4) кымыз – улуттук суусундук; 5) кымыз – азык.

Кымыз – дары Кымыз – дарылык касиетке ээ суусундук. Мисалы: *Чынында эле өз айылына барып, эс алуу менен бирге врачтын талабын аткарып кымыз ичип, жайлоого чыгып, мергенчилик кылып, дары-дармектерди ичип жүрүп айыгып кетет.* (М. М.)

Кымыз ичкин, андан ичиң бузулбайт
[13:1985:56].

Кымыз – абал Илгертен эле көчмөндөр кымызды шайдоотгуктун жана узак жашоонун ичимдиги эсебинде карашкан.[2:2012:832].

Мисалы:

*Аз калды кышка, жаз болор,
Ачыган кымыз аз болор,
Аны ичкен соң эсирип,
Адамдын баары мас болор*[14:1995:1014].

*...Аз гана жутту кылт этип,
Өзөгүнө тушүптүр,
Өбөктөп Алмаң шылк этип,
Көзү илинип кор этип,
Көкүрөгү кыр этип,
Кирпикке кирпик илинип,
Илингени билинип,
Өлүп барып тирилип
Баи көтөрдү баатыры...[14:1995:388].*

*“Кымыз” деген кыйгыл аш,
Кылыктан танбай, аздап ич*[14:1995:1027].

Кымыз – салт көчмөндөрдүн каада-салты, көчү, өлүмү жана тойлорунун өтүүсү мүмкүн эмес. Кыргыздардын ата салтында өтүп бараткан көчкө, же үй жанынан өтүп бараткан атчан, жөө жолоочуларга кымыз сунуп сый-сыпат көрсөтчү.

Мисалы: *Бир аяк кымыз ичирип туруп кайдан келатканын, кайда баратканын, кайсы элден, кайсы жерден экендигин, аты-жөнүнө чейин сураштырышты.* (У. А.)

*Кырк чанач кымыз киргизди,
Эр башына бир кесе
Сары аяктан тийгизди*[14:1995:1051].

Кыргыздарда салттуу тамак катары кымызды конокторго сунуунун өз эрежеси болгон. Сый мамилени билдирүү максатында, сылыктык этикети менен кымызды кош колдоп сунган: *Кымызды кош колдоп сунат* [11:1985:411].

Байыркы мезгилде кымызды суусундук катары эле колдонбостон күнөөдөн арылтуучу, тазалоочу ыйык зат катары да пайдаланышкан. Элдик оозеки чыгармалардагы факт-материалдарда атак-даңктуу, абройлуу кишинин сөөгүн кымыз менен жуугандыгы айтылат: *кымыз менен жуудуруп, кымбат менен буудуруп*[13:1985:489-490].

*...Акырет кеткен мен үчүн
Арбын дүйнө зарп кылып,
Кылыч менен кырдырып,
Кымыз менен жуудуруп...*[14:1995:182-184].

Кымыз – улуттук суусундук

Түрк элдеринин көчмөн маданиятында байыртадан бери кымыз суусундугу улуттук тамак-аштын бир түрү катары сүт, айран, каймак сыяктуу сүт азыктарынын катарында кеңири колдонулуп келүүдө. Мисалы: *Биз үйгө киргенде чыгдан жактан ышталган саба менен ууз кымыздын жыты мурдубузду жарды* ("Кыргызстан маданияты"). *Кымыз, айран, сүзмөлөрүн байлана жүрүштү* [У. А.]

Күн жаркырап тийип, кымыздын жыты гүлдүн жытына аралашып, баш айлантты[Ч. А.]

Кымыз – азык: Кымыз башка тамак-аштардын катарында дасторконго коюлуучу азыктын бир түрү болуп эсептелет. Ак серке деген түрү – бул айран же кымыз катыкталган шорпо.

Суусунуна ак серке менен кара дөң жутуп жатышты («Чалкан»).

Бүгүн бир ак серке сапырып, беишбармак жейли да, кырк жылкы айдайлы.[7:2011:72]

*Ошол кезде кыргыздын,
Телегейи тең экен,
Басташкан жоосу кем экен;
Чайнаганы май экен,
Ичкени кымыз, чай экен*[14:2014: 12].

*Күндө союп семиз бээ,
Бээге кошуп тай союп,
Кымызга чайкап бал куюп,
Эртеден кечке кемитпей,
Дасторконго май коюп...*[14:2014: 35].

Кымыз түшүнүгүнүн улуттук мазмуну:

Кымыз – суусундук;

Кымыз – азык;

Кымыз – үрп-адат, салт;

Кымыз – ден соолук.

Адабияттар:

1. Иптаруулу С. Кыргыз жан дүйнөсү. Б., 2012. 123-б.
2. “Кыргызстан” улуттук энциклопедиясы / ред. Асанов Ү. А. , К 97. – Б.: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2012. 832- б.
3. Торгаутов А.С. Өпкөнүн кургак учугу менен ооруган ооруларды дарылоонун базистик ыкмаларын нутриционалдык колдоо үчүн бээнин жана эчкинин сүтүнүн негизинде атайын жаңы тамак аш азыктарын иштеп чыгуу. Наука, новые технологии и инновации кыргызстана № 7, 2016. 84-87-беттер.
4. Адил Хикмет Бей. Асйада Беш Түрк. Истанбул, 1999. с. 195
5. Жилкубаева А.Ш. Лексика питания в тюркских языках (лингвокультурологический аспект). Уст-Каменогорск, 2012. 292 с.
6. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ, Восток-Запад, 2007.
7. Кыргыз тилинин сөздүгү. – Б.: “AVRASYA JAYINCILIK”, 2010. 1460 б.
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка / под ред. Н.Ю.Шведовой. – 20-е изд. Стереотип. – М.: Русский язык, 1984. –750 с.
9. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. – М.: Русский язык, 1998. – 848с.
10. Древнетюркский словарь 1969: 444
11. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на буквы “К”, “Қ”, М. 1997. С. 215-216.
12. Аталай 1986: 119Ө 204, 312).
13. Юдахин К.К. Киргизско-русский словарь / Кыргызча-орусча сөздүк. Ф., 1985.
14. “Манас” Жусуп Мамайдын варианты. Б., 1995.

Рецензент: д.филол.н., профессор Найманова Ч.